

MÕNEST EESTI MAAKÄSITÖÖ AJALOO KÜSIMUSEST

Viimastel aastatel on Jüri Linnus mitmes kirjutises esitanud olulisi uudisandmeid eesti maakäsitöö ajaloo valgustamiseks, tuginedes peamiselt XVIII saj. lõpu hinge- loenduste andmetele, XIX sajandi talurahvakohtute protokollidele ja osalt ka Eestimaa kubermangus 1810. aastal pastorite kaudu talurahva majandusliku olukorra kohta kogutud materjalidele. See seni etnograafilises uurimises vähe kasutatud või hoopis kasutamata arhiiviaines on usinat uurijat suunanud esitama korrektiivse mõningate seniste seisukohtade suhtes, kusjuures kriitiliste ümberhindangute peamiseks objektiks on ootuspäraselt senini ainus eesti külakäsitöö monograafiline esitus, allkirjutanu 1960. aastal ilmunud uurimus «Eesti rahvapärane puutööndus».¹ Teaduse loomuliku arengu seisukohalt on vanade uurimistulemuste järkjärguline ümberhindamine vastavalt meie teadmiste süvenemisele igati mõistetav ja tervitatav. Näiteks on J. Linnus ühes oma varasemas artiklis konkreetse materjali najal asjalikult korrigeerinud ja täiendanud minu provisoorsest käsitlust val- lakäsitöölistest, näidates, et nende ametlik lepinguline töölevõtmine XIX sajandi III veerandil oli seotud tollaegse nekrutireg- lendiga ja toimus käsitöölise nekrutiks- võtmisest vabastamise eesmärgil.² Siin kõnesse tuleva kriitika puhul aga on J. Lin- nuse argumentatsioon ja väitlusmeetod mitmeti kummalise iseloomuga, mistõttu osutubki põhimõtteliselt vajalikuks tema asjaomaste väidete juures lähemalt pea- tuda.

Alustagem kõige üldisemast. J. Linnuse järgi jääb senistest uurimustest mulje, «et ka külakäsitöö jälgimisel on kogu Eesti ala

püütud viia liiga ühelaadse arenguskeemi alla. Paljude tööriistade kasutuselevõtt ja käsitöölise töötlelek külla seostatakse sageli 19. sajandi teise poolega lihtsalt selle tõttu, et varasema perioodi allikaid pole vajaliku põhjalikkusega läbi töötatud.» (Linnus 1970, lk. 241.) Konkreetsemaks jutt kahjuks ei lähe, viidatakse vaid minu nimetatud monograafia lk-le 67 ja 73. Loo- me lahti mainitud leheküljed. Käsitöölise külla ilmumisest pole neil üldse juttu, Esi- mesel tehakse kokkuvõtte saagide levimisest maal, kusjuures rõhutatakse, et XIX sajandi teise poole vältel kujunes maal täiesti üldi- seks kahemehe-suursaag ja tuli laialdasele kasutusele ka lauasaag. Et aga need mõle- mad saeliigid, rääkimata mõnedest väikse- maist saagidest, olid Eestis tuntud juba sajandeid varem, sellele on eelnevas pike- mas käsitluses mitmesuguseid vanemaid allikaid kasutades selgesti osutatud. Lk. 73 taas märgitakse hõövlite käsitluse kokku- võttena, et suur osa spetsiaalhõövlid ilmus külaühiskonda laiemalt alles XIX sajandi teisel poolel, kuna varem, XVII—XVIII sajandil tunti külas eeskätt pikk- ja liht- hõövlit, külapuuseppade hulgas ka mõnin- gaid teisi hõövliliike. J. Linnuse esitatud materjal ei lükka neid väiteid millegagi ümber. Et talurahva tarbevara hulgas XIX sajandi algupoolel võis leiduda hõövlid ja saagisid, sealhulgas (peamiselt puuseppadel) ka mõni suur *palgisaag*, nagu neid J. Linnus oma allikmaterjalist on leidnud,³ see selgub *expressis verbis* ka minu tööst, kus neid allikaid pole kasutatud.

Jääb veel käsitöölise külla tuleku küsi- mus. Et puukäsitöölised oleksid ilmunud eesti külla alles XIX sajandi teisel poolel,

¹ Vt. Jüri Linnus, 19. sajandi talurahvakohtute materjalid rahvakultuuri uurimise allikana. Emakeele Seltsi Aastaraamat 16. Tallinn, 1970, lk. 241; Jüri Linnus, Maakäsi- töölised Eestis XVIII sajandi lõpul. Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXV. Tallinn, 1971, lk. 222—223.

² Jüri Linnus, Vallasepast Eestis. Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XIX. Tallinn, 1964, lk. 124—125, 137—138; vrd. minu nimetatud uurimus, lk. 212.

³ Linnus 1970, lk. 234—236 (palgalisa ajavahemikust 1843—1848); Jüri Linnus, 1810. aasta ankeetvastused Põhja-Eesti talurahva elu-olu kajastajana. Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXII. Tallinn, 1967, lk. 126—127.

seada pole minu uurimuses kuskil väidetud. Küll aga on seal lk. 219 eelneva analüüsi kokkuvõttena rõhutatud, et puuseppasid oli maal võib-olla juba varafeodaalsel perioodil, et XVI sajandist on teada juba mitmeid ratas- ja püttseppi, XVII sajandist ka tislereid, kes kuni XIX sajandi keskeni töötasid peamiselt mõisale, ja XVIII sajandist arvukalt treialeid, kes kohe leidsid teenistust ka külas. Kõrvutagem sellega J. Linnuse kokkuvõtteid XVIII sajandi lõpu hingeloenduste materjalist: tislereid oli mõisaperes palju, järelikult «tislereitöö järele oli mõisamajanduses küllalt suur vajadus». «Treialite tööd on mõis vajanud vähe, mille tõttu neid mõisaperes on vaid mõni üksik. Vabade treialite toodang läheb aga esijoonel talupoegkonnale. XIX sajandi algul koostatud Liivimaa vakuraamatud näitavad veelgi selgemini, et just tislereid ja püttseppi on olnud üks tavalisemaid mõisaperes või mõisamaal asuvatest käsitöölisest.» (Linnus 1971, lk. 222.) Kõik see sobib üsna hästi ka minu eeltoodud järeldustega (püttseppade juurde tuleme allpool tagasi). Linnus aga jätkab: «Selles osas vajab A. Viirese mitteküllaldastel allikelatel baseeruv puukäsitöölise käsitlus üsna mitmeid korrektiive,» kusjuures ta viitab minu töö lehekülgedele 11–12 ja 219–220. Neist esimesel räägitakse sissejuhatavalt sellest, kuidas feodalismiperioodil talupojad valdava osa oma tarbeesemetest valmistasid ise ja kuidas käsitöölise osatähtsus tolleaegses külaühiskonnas oli väike. Selle üldseisukoha vastu J. Linnus ei näi vaidlevat. Lk. 219 esitatud järeldustest oli juba ülal juttu. Misugused need vajalikud «üsna mitmed korrektiivid» tegelikult on, selle jätab J. Linnus taas targu ütlemata. Asja nii olles saan vaid konstateerida, et õnnekombed olen ka mitteküllaldaste allikate najal jõudnud ligilähedaselt samadele tulemustele kui J. Linnus arhiivimaterjalide põhjaliku läbitöötamiseks.

Kuid võib-olla on minu viga J. Linnuse arvates väites (lk. 220), et XIX sajandi keskpaiku toimus oluline murrang käsitöölise arvus külas? J. Linnuse enda esitatud andmed käsitöölise arvu kohta XVIII sajandi lõpul aga pakuvad just selle väite kinnituseks uut materjali. Kui kõrvutame tema sellekohaseid kokkuvõtteid (Linnus 1971, tab. 1 ja 2) minu töös esitatud 1881. aasta loenduse tulemustega (tab. 1, lk. 221),

siis näeme, et puukäsitöölise arv on vahepeal tunduvalt tõusnud. Kuna XVIII sajandi lõpu kokkuvõtetes puuduvad otseselt küla-käsitöölised, siis vaatleme siin näitena vaid tislereid, kes ka J. Linnuse andmeil tollal töötasid peamiselt mõisale ja keda siis küla-käsitöölise hulgas usutavasti nimetamisväärsel hulgal ei olnud. XVIII sajandi lõpul oli neid Linnuse kokkuvõtete järgi maal vabade ja mõisapere käsitöölise hulgas kokku 183. Sada aastat hiljem, 1881. aastal, aga loendati tislereid Eestis maal 1436. Peaks nagu rääkima väga tõsisest murrangust! Mis sai seda põhjustada? Küllap peamiselt asjaolu, et vahepeal oli ka talurahvas muutunud tislereitöö tarbijaks. Seni teada olevad andmed taluhoonete ja talumööbli arengu kohta kinnitavad üsna ühemõtteliselt, et ulatuslik innovatsioonilaine ses osas algas XIX sajandi keskpaiku, kui maa kapitalistlik areng oli saanud vabama tee. Alles sealpeale võisid tislereid külas arvukamalt teenistust leida.

Nagu nägime, on kõik seni kõne all olnu J. Linnuse kriitika sisult vägagi ebamäärane, kuigi seda aktsentueeritakse etteheidetega materjali puudulikkust läbitöötamisest. Milles konkreetselt viga on, seda tuleb minu töö osutatud lehekülgi uurides püüda oma käe peal välja selgitada. Võib-olla pole ma neil asjaoludel oma vastuväidetes J. Linnuse kriitika tuuma alati õigesti tabanud. Kuid oponent kahjuks täpsemaid orientiire pole andnud.

Siiski sisaldab J. Linnuse kriitika ka ühe tõsiselt uue konkreetse seisukoha. Nimelt on tema arvates talurahva koduse puutöö oskus olnud tunduvalt erinev Põhja-Eestis (Eestimaa) ja Lõuna-Eestis (Liivimaa): «Ka puutööoskus pole olnud ühesugune ja sellegi alal näib Põhja-Eesti ja saarte keskmine talupoeg olevat kogenum oma Lõuna-Eesti seisusekaaslasest.» (Linnus 1971, lk. 223; vrd. Linnus 1970, lk. 241.) Mida esitab ta selle erinevuse tõestuseks? Ta jätkab: «Vähemalt juba XIX sajandi algul leidub Eestimaa kubermangus talus peale kirve ja noa ka puure, saage ja hõõvleid [viitega Linnus 1967, lk. 126–127]. Sama kinnitavad ka XIX sajandi esimese poole talurahvakohtute materjalid [viitega Linnus 1970]. Kõik see lubab väita, et Põhja-Eestis ja ilmselt ka saartel kuulus talupoja oskuste hulka mitte ainult kirve ja noaga töötamine, vaid ka laudnõude tegemiseks vajalikud

oskused.» Jättes kõrvale hämmastava väite, et niisuguseid üsna põliseid tööriistu nagu puure leidus taludes juba XIX sajandi algul, tuleb rõhutada, et kõige selle juures sõnagagi ei osutata, kuidas oli olukord tööriistade osas samal ajal Liivimaa kubermangu taludes. Vaatame lähemalt J. Linnuse poolt viidatud talurahvakohtute materjale, s. o. väljavõtteid talupoegade varanduseloenditest (Linnus 1970, lk. 234—236): Aakre (1826—1830) — *oevel raud*; Pühajärve (1848—1849) — *suur uhherd, keskmene uhherd, 2 saage*; Tännasilma (1843—1848) — *palgi Saag, Kähmer, 3 oewle Pakko, Saag*; Vana-Kariste (1849—1852) — *pigert* (vinnal). Kõik need XIX sajandi algupoolde või keskpaika ulatuvad näited on pärit Liivimaalt, s. o. Lõuna-Eestist! Põhja-Eesti talurahvakohtute materjalidest Linnus puutööriistade kohta näiteid ei esita, kui mitte arvestada kaugele XIX sajandi teise poolde (1818—1880) ulatuvat loendit Hiiumaalt, mis antud ühenduses midagi ei tõesta.

Arusaamatuks jääb aga igal juhul veel see, kuidas võib Linnuse loendatud tööriistade olemasolust järelduda talupoja oskus teha laudnõusid. Nende hulgas pole ühtki spetsiaalset anumategemise riista. Küll aga on J. Linnuse enda andmeil Lõuna-Eestis Aakre vallakohtus 1826—1830 kirja pandud *lihmeister* ja *vizaammaspuu* (Linnus 1970, lk. 234), mis teatava tõenäosusega tõepoolest võiksid osutada laudnõude tegemisele. Tuleb seega rõhutada, et tööriistade osas pole J. Linnus esitanud niisugust materjali, mis oleks küllaldane tõestamaks Põhja-Eesti talupoja suuremat puutööoskust, rääkimata laudnõude tegemisest.

Metoodilise märkusena olgu lisatud, et arvestades vallakohtute materjali iseloomu eriti nende kohtute olemasolu esimestel aastakümnetel, tuleb silmas pidada, et varanduseloendid neis on oma täpsuse astmelt erakordselt ebaühtlased. Seetõttu saab neid kasutada esmajoones vaid selle tõestamiseks, mis talus kindlasti oli, mitte aga selle tõestamiseks, mida seal ei olnud, s. o. mingi eseme puudumine loendis ei tarvitse sugugi tähendada tema tegelikku puudumist. Neil asjaoludel ei sobi nad eriti statistilist laadi kokkuvõtete (levikustatistika) aluseks. Viimast J. Linnus oma kirjutistes muide pole üritanudki teha, mis teiselt poolt

aga teeb tema väite veelgi vähem mõistetavaks.

Edasi leiab J. Linnus Lõuna-Eesti varanduseloenditest õonespuust ummiknõude nimetusi, milledest ta on Tännasilmast esitanud *7 umset Anumat, 3 umset annumat, Sindist umbse puu nõu* (Linnus 1970, lk. 235), ja nähtavasti sellest järeldab: «Just talurahvakohtute materjalid lubavad väita, et Põhja-Eestis on laudnõud olnud üldisemad ja laiema levikuga kui ummiknõud. Sõejuures tegi talupoeg nii ummikud kui ka laudnõud tavaliselt ise. Lõuna-Eestis on aga talupoja oskused piirdunud esijoones vaid ummiknõude valmistamisega.» (Linnus 1970, lk. 241.) Ja teisel: «Seega Lõuna-Eestis tegi talupoeg ise ummiknõusid, käsitöeline püttsepp laudnõusid. Põhja-Eestis ja saartel tuleb aga talumees toime mõlema tööga. Seda väidet kinnitab ka asjaolu, et Lõuna-Eesti mõisates on XIX sajandi algul just püttsepp üks tavalisemaid meistermehi, keda aga Põhja-Eestis kohtame hoopis juhuslikult.» (Linnus 1971, lk. 223.) Kahjuks ei esita Linnus püttseppade kohta XIX sajandi algult tegelikke andmeid, küll aga on need olemas samas artiklis XVIII sajandi lõpu kohta. Võtame kokku: püttseppi vabade käsitöeliste hulgas Eestimaa 1, Liivimaal 0 (tab. 1), mõisapere käsitöeliste hulgas Eestimaa 10, Liivimaal 14 (tab. 2). Muide, tekib küll küsimus J. Linnuse kokkuvõtete usaldatavuse suhtes, sest tekstis väidab ta lk. 213. et püttseppi oli vabade hulgas «üksnes Kuie ja Kabala (Pilistvere) mõisas». Seega peaks üks vaba püttsepp olema ka Liivimaal, tabelis 1 see aga puudub. Nii või teisiti, kokku oli püttseppi Eestimaa mõisates 11, Liivimaa mõisates 14 (või 15), seega mõlemal pool vähe, mingit olulist arvuist erinevust ei olnud. Kuid ka sellest materjalist kokkuvõtet tehes rõhutab J. Linnus: «Püttseppi on kasutanud esijoones Liivimaa mõisad.» (Linnus 1971, lk. 222.) Nii väikeste arvude puhul on see enam kui julge järeldus. Tekib paratamatult kahtlus, kas XIX sajandi algul põlnud vahekorrad Eesti- ja Liivimaa püttseppade vahel umbes samalaadsed. Kui aga J. Linnust XIX sajandi alguse kohta esitatus (ilma tõestusmaterjalita, viitega ainult Liivimaa toleaegetele vakuraamatutele) siiski uskuda, tuleneb sellest järeldus, et mõne aastakümne vältel oli Lõuna-Eesti mõisatesse püttseppi suurel arvul juurde tulnud.

Sel juhul vajaks aga selgitamist, mis olid need majanduslikud tegurid, mis põhjustasid püttseppade järsu juurdevoolu just Liivimaa mõisates. Seda Linnus ei püüagi teha, sest, nagu eelnevast selgub, seda küsimust tema jaoks ei figureeri.

Kõigele lisaks rõhutab J. Linnus ise, et otseselt talupoegi teenindavate külakäsitöölise kohta on hingeloendustes vaid juhuslikke andmeid (Linnus 1971, lk. 222). Vastavalt ei tea me ka tol ajal talupoegadele töötanud püttseppade arvu kohta praktiliselt mitte midagi. Teiselt poolt on meil aga otseseid andmeid paikkondliku puunõudetööstuse olemasolust nii Eesti- kui Liivimaa hiljemalt XVIII sajandil: Hiiumaal, Loode-Eestis Nõval, Avinurmes jm. (Viires, lk. 227, 252, 264 jm.). Just puunõude valmistamine oli eesti talupoegliku kodutööstuse vanimaid ja kesksemaid harusid ja sealtnaudu varustati ilmselt juba XVIII sajandil kogu maal, ka Põhja-Eestis, nii talusid kui ka mõisaid üsna suurel määral laudnõudega. Sellega usutavasti seletub ka püttseppade vähene arv mõisates XVIII sajandi lõpul. Olen oma uurimuses näidanud, et tehnoloogiliselt lähtus see kodutööstuse haru põhiosas talurahva kodukäsitööst ja et väiksemaid laudnõusid valmistati veel XIX sajandi teisel poolel üle maa, ka Lõuna-Eestis, võrdlemisi laialdaselt kodus (lk. 126).

Jäävad veel ummiknõud. Et suuremad ummikud olid Lõuna-Eestis peamiselt vilja säilititena veel XIX sajandil kasutusel, seda olen ma oma töös selgesti rõhutanud (lk. 91—92). Eeskätt neid nähtavasti ongi varanduseloendites vastavate nimetuste all arvele võetud. Põhja-Eestis kasutati vilja hoidmiseks tihti laudvaate ja -tünne, neid aga, nagu üldse suuri laudnõusid, tegid juba vastavad meistermehed. J. Linnuse kirjutistest kahjuks ei selgu, kas neid varanduseloendites esineb. Igal juhul siit koduse laudnõude tegemise oskuse kohta midagi

järeldada ei saa. Väikesi ummiknõusid aga tehti ja kasutati XIX sajandil maa mõlemas osas, nagu muide näitavad selgesti Etnograafiamuuseumi kollektsioonid, kuid tunduvalt vähem kui laudnõusid. Ei ole põhjust arvata, et nad eelnenudki sajandeil oleksid kuigivõrd sagedamad olnud. Tehnoloogiliselt polnud nende valmistamine palju lihtsam laudnõude tegemisest, nõudes selliseid spetsiaaltööriistu nagu sirkel ja uurdesaag (vt. Viires, lk. 92 jj.). Neist viimast polnud kodusel laudnõude valmistamisel üldse vaja. Kogu asjaomane etnograafiline aines, kuid ka J. Linnuse enda esitatud talurahvakohutute materjal, kus Lõuna-Eestist esineb arvukalt mitmesuguste nõude nimetusi (Linnus 1970, lk. 234—235), näitab, et kogu maal olid laudnõud ummikutest hoopis sagedamad. Lõuna-Eesti osas osutab seda väga veenvalt ka 1818. aastal trükkis avaldatud kirjeldus Pärnu ümbruse talude tarbevarast, sealhulgas ka puunõudest (Viires, lk. 96).

Seega ei saa aktsepteerida ka J. Linnuse ainsat konkreetset kriitilist korrektiivi, tema seisukohta talupoegade puutööstuse olulisest erinemisest Põhja- ja Lõuna-Eestis XVIII—XIX saj. vahetuse paiku. Jääb paratamatult tunne, nagu oleks J. Linnus oma järeldused teinud vaid arhiivuurimise käigus tekkinud mingi ebamäärase mulje alusel. Metoodiliselt ei ole aga kuidagi õigustatud sellise uudse ja eesti talurahva majandusliku arengu seisukohalt kahtlemata tõsist huvi äratava väite esitamine ilma ligilähedalegi küllaldase tõestusmaterjalita ja ainult muu hulgas, pealegi kui kogu seni meile teada olev asjaomane aines seesugust väidet ei toeta. Kui J. Linnus vastavat materjali tööpoolest on leidnud, siis oleks loomulik ja soovitatav, et ta selle ka ammendavalt esitaks sellekohases spetsiaalkäsitluses.

A. VIIRES